

MÜRŞİDİN HÂLİ: MESNEVÎ'NİN BEŞİNCİ BEYİT ŞERHİ ÜZERİNE

Hakan YALAP*

Özet

Bu çalışma, Mesnevî-yi Manevî'nin özü olarak kabul edilen ve doğrudan Mevlânâ tarafından keleme alınan ilk on sekiz beyitten beşinci beytin şerhini konu edinmektedir. Mesnevî'nin tamamına dair şerhler yanında sadece Mesnevî'nin ilk on sekiz beytine dair şerhler de bulunmaktadır. Mesnevî'nin özü olarak kabul edilen bu beyitlere dair şerhlerin çokluğu, on sekiz beyte verilen önemi göstermektedir. Bu makalede öncelikle önemli şârihlerin beşinci beyti nasıl şerh ettiği incelenmiştir. Farklı yüzyıllarda ve farklı muhitlerde yetişmiş şârihlerin, genel ve ortak bir anlam çerçevesi içinde buldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte şârihlerin özeld beyti nasıl tercüme ettikleri, kelime ve anlam gruplarını nasıl yorumladıkları ve beyte hangi anlam çerçevesinden yaklaştıkları detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonunda ise makale yazarı tarafından incelenen şerhleri de kapsayacak şekilde beşinci beytin şerh denemesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Şerh, 5. Beyit, İnsanlık

THE STATE OF THE MENTOR:

ON THE COMMENTARY OF THE FIFTH COUPLET OF THE MASNAVI

Abstract

This study focuses on the commentary of the fifth couplet from the first eighteen couplets, which are considered to be the essence of Masnavi-yi Manawî and was directly written by Mawlânâ. In addition to commentaries on the entire Masnavi, there are also specific commentaries on these first eighteen couplets. The abundance of commentaries on these couplets, which are considered to be the essence of the Masnavi, highlights the significance attached to them. In this article, the commentaries on the fifth couplet by prominent commentators are first examined. It has been determined that commentators from different centuries and intellectual backgrounds converge within a general and common interpretive framework. Furthermore, the study delves into how the commentators specifically translated the couplet, interpreted the words and meaning clusters, and approached the verse from various interpretive perspectives. At the end of the study, a commentary attempt on the fifth verse, incorporating the examined commentaries, is presented by the author.

Key words: Mawlânâ, Masnavî, Commentary, the 5th couplet, Humanity

Edebî eserlerin yazıldıkları zamandan ve mekândan sıyrılıp her dönemde ve her toplumda tesirli olmaları onların klâsik olma vasfını belirleyen temel işarettir.

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü e-posta: hakanyalap@ohu.edu.tr ORCID: 0000-0003-0300-2741

Gönderilme Tarihi: 4 Kasım 2024

Kabul Tarihi: 4 Aralık 2024

Yayımlanma Tarihi: 17 Aralık 2024

Mevlânâ (öl. 17 Aralık 1273) ve onun Mesnevî'si, yazıldığı dönemde hem müsbet hem de menfi eleştirilerin hedefinde olmuştur. Mesnevî'ye ve müellifine yönelik bu tutum sadece eserin yazıldığı çağa mahsus kalmamış; Mevlânâ ve eseri her dönemde bu eleştiri dünyasının merkezinde konumlanmıştır.

Mesnevî'nin sembol diliyle ve Farsça yazılmış olması Mevlânâ muarızlarının ilk hareket noktası olmuştur. İç içe geçmiş istiâre diliyle yazılan eser, kimi okuyuculara da anlamsız veya muğlak bir ifade dünyası olarak görünmüş olmalıdır. Mevlânâ'nın aslında ne demek istediğine dâir yazılmış metinler, sadece Türk edebiyatında değil aynı zamanda dünya edebiyatında da bir Mesnevî şerhleri külliyyatı oluşturabilecek zenginliktedir.

Mevlânâ, Mesnevî'de ne anlatmıştır ki her dönemde onun aslında ne murâd ettiği çözümlenmeye çalışılmıştır? Her dönemde okur bulan Mesnevî, ilk bakışta karmaşık gelen yazım tekniği ve derin istiâreler dünyasıyla sadece insanı insana anlatmaya çalışmıştır.

Felsefenin ve devamında inançların, dinlerin insan dünyasında kurmaya çalıştığı ilk hareket noktası, insanın evrende büyük bir anlam ifade etmesi ve bu değeri ile evrendeki yerini tanıma esası olmuştur. Büyük bir bilinmezlik dünyasında yaşayan insan için kendini tanıması, evrendeki bu zor yolcuğunda en büyük adım olmalıdır. Mânen büyük bir kıymet ifade eden insan, madde dünyası ve beden hazlarının kelepçesiyle kendini tanıma macerasında çok da başarılı olamıyor. "Kendini tanı!" diyen Sokrates'in (ö. MÖ 399) bu muazzam tavsiyesi, Mevlânâ dilinde insanın kendini nasıl tanıyabileceğini gösteren manzum ifadeye dönmüştür.

Bu makalede, öncelikle önemli şârihlerin Mesnevî'nin beşinci beyit şerhine dâir fikirleri ortaya konulacak ve ardından beşinci beyit, makale yazarı tarafından şerh edilmeye çalışılacaktır.

Mesnevî'nin Beşinci Beyit Şerhleri

Men beher cem 'iyyeti nâlan şudem

Cüft-i bed-hâlân u hoş-hâlan şudem

(Ben her cemiyette inledim durdum

Bed-hâl ve hoş-hâllerin çifti oldum)

Şem'î (ö. 1602-03) Mesnevî şerhinin genelinde olduğu gibi beşinci beyit şerhinde de daha ziyade tercüme odaklı bir yaklaşım sergilemiştir. Şârih beyti, "Ben her cemiyette ağlayıcı oldum, arzu ve özlem sırrını söyledim; kötü hâl ve iyi hâl sahipleriyle çift ve sohbet arkadaşı oldum" şeklinde tercüme etmiştir. Şem'î, beyitteki kötü hâl sahiplerinden murâdın küfür ve şikâyet; hoş-hâl sahiplerinden

murâdın mümin ve saâdet ehli olduğu; bed-hâl olmanın ölçüsünün hüznün fazla olması ve bed-hâllerin hoş-hâlden fazla olması hasebiyle takdim edildiği şeklinde beyte anlam vermiştir (Dağlar, 2009:220).

İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî (ö. 1631-32) beyti, *“Ben her bir cemiyette ağladım, bed-hâllerin ve hoş-hâllerin çifti oldum”* şeklinde tercüme etmiştir. Ankaravî’ye göre beşinci beyte gelinceye kadar Mevlânâ, başlangıç ve sonuç, dünya ve ahiret, mevcudâtın nasıl yaratıldığı ve yaratılışın hikmetlerini beyân etmiştir. Beşinci beyitte mürşidin, iyi ve kötü ile yakınlık kurması ve onlara neyistânın sırlarını anlatması beyân edilmiştir. Yani derûnu ney gibi masivâdan uzak ve İlahî nefese mâil olan mürşid ki, *“Ben sülûkun mertebelerinde her bir mertebede hakikat neyistanının sırlarını söyledim ve ehadiyyet aşkıyla feryâd ettim ve her bir mertebenin ahâlisinden iyi ve kötü ile çift oldum ve sohbet ettim, yine herkes bana kendince yâr oldu”* demektedir. Bu beyitten sonraki beyit, bu beyte haberdur. Cemiyetten murâd, vaaz ve zikir cemiyetidir. Hoş-hâlândan murâd iyi işler yapanlar; bed-hâlândan murâd isyan ehlidir. *“Hatırlat, çünkü bu uyarılar müminlere faydalıdır.”* (Zâriyât, 51/55) ayeti gereğince enbiyâ ve evliyâ, iyilik eden müminlere ehadiyyet mertebesinden hatırlatır ve zikrederler, onlara hakikî sırları anlatırlar. Bed-hâl olanlara dahi *“O halde, eğer öğüt fayda verirse, öğüt ver”* (A’lâ, 87/9) ayeti gereğince nasihat verirler ve merhamet ve mülâyemet tarafına giderler, onları müjdeleyerek aslı âleme isteklendirirler. Bed-hâlânın, hoş-hâlândan önce zikredilmesinde büyük bir mânâ vardır. Şöyle ki, irşat öncelikle kötü hâl sahiplerine lâzımdır. Çünkü onların ıslahı için devamlı surette onlarla sohbet edilmesine işaret edilmektedir ki sohbetin tesir iksiriyle ve bereketiyle *“Öyle bir kavim ki, onlarla oturan kötülüğe sürüklenmez”* sözü sarrınca bunlarla çift oldukları için Allah’tan hidâyet ve mağfîret görürler. Bir diğer nükte de şudur; irşât-ı sohbe yakın olan kötü huylular, sohbe uzak olan iyi huylulardan evlâdır. Bazı asi ve nefsine/kendine zulmeden kimseler acizlik sebebiyle rahmete ve evliyâyâ yakın olurken bazı hoş-hâl sahipleri kendi tâat ve iyi durumlarına îtimat ettikleri için Hak’tan ve evliyâdan uzak kalırlar. Bu vaziyete nispeten Cenab-ı Hak kitabında *“Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır”* (Fâtır, 35/32) buyurmuştur. İbn Atâ, ayette zâlimin öne getirilmesinin nedeni, Hakk’ın kereminden ümit kesmemesi içindir, der. Çünkü başına bir şey geldiği zaman Rabbine tevekkül eder ve O’nun rahmetine sığınır. Sâbıkların sonda zikredilme sebebi ise onlardaki minnetin sadece Allah’a ait olduğunu haber vermek içindir. Sâbıkların bile Allah’ın onları reddetmeyeceğinden emin olmaması gerekir. Dolayısıyla ilahî mürşitler iyi ve kötü olanlardan sohbet ve nasihati kesmemeli, onların istidatlarına göre hakîkatten haber vermeli ve hakikat tarafına onları davet etmelidir. Elbette herkes kâmil olmadığı için de bunlara kendi zannınca yâr olurlar ve bunları kendi fehmi ile bilip ona göre kıyas ederler (Tanyıldız, 2010:218).

Abdülmeccid Sivâsî’ye (ö. 1639) göre, Mevlânâ beyitte *“Kötü halli ve iyi hallilerle sohbet arkadaşı oldum yani eşkiyâ ile de salih kimselerle de karıştım, onları*

inleddim” diyerek gönül ehli kimseler olan âlimlerin ve sâlih kimselerin, irşât için halka karışması gerektiğini, kalabalıktan kaçılmamasını tembih etmektedir. Sâlih ümmetlerin rahipleri, insanlardan kaçıkları ve diğer kavimler kendi kitaplarında ayrılığa düştükleri için putperest olmuşlardır. Dolayısıyla gönül ve ilim ehli kimseler âşıklar meclisini tercih etmelidirler (Abdülmecid Sivâsî, 6a-6b).

Sabûhî Ahmed Dede (öl. 1647) beşinci beyti mürşidin, bed-hâl ve hoş-hâl olanlarla yakınlık kurmasını ve onlara ezel neyistânının sırlarından haber verdiği şeklinde anlamlandırmıştır. Yani mürşid-i kâmil, merâtib-i sülûkta ve her bir mertebede ezel neyistânının sırlarını söyleyici olmuştur. Hoş-hâl sahibi olan hakikat ehli yakîn olmuş “*Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir*” (Zâriyât, 51/55) sırrınca onları müjdelemiştir. Bed-hâl olan fenâ ve isyan ehli ile de eş ve yakın olan mürşid-i kâmil, “*O halde, eğer öğüt fayda verirse, öğüt ver*” (A'lâ, 87/9) hükmünce onlara nasihat edip merhamet ve mülayimliğe meylederek onları aslî âleme davet eder. Bed-hâl olanlardan murâd, nefsi emmâre mertebesinde kalan ve nefsi emmâre sıfatıyla muttasıf olan kimselerdir. Bu kimseler mertebe-i dûnda kalmışlardır. Hoş-hâl olanlardan murâd ise nefsi mutmainneye erişen kimselerdir. Onlar, sıfat-ı emmâreden ve melâmet-i nefsi levvâmeden kurtulmuşlar ve hoş-hâl olmuşlardır. İyi huylular, “*Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!*” (Fecr, 89/27-30) âyeti sırrınca irfan ehlinden olup Rahman'ın rızasına vâsıl olmaya meyletmışlerdir. Mürşid-i kâmil, bu iki zümreyi irşât ederek bed-hâl tâifesini nefsi emmâre mertebesinde kurtarıp günbegün onları terakkî ettirerek alçak makamdan kurtarıp mânevî yüksekliklere ulaştırır. Hoş-hâl taifesi ki nefsi mutmainne mertebesine vâsıl olmuşlardır; ancak mürşid-i kâmil onları da terbiye ve irşât eder, tâ ki kalp ve sır mertebesine vâsıl eder. Her iki tâifenin de mertebeleri alçak olduğu için mürşidin hâlini anlayamazlar, bildiklerini, anladıklarını ve ona yâr olduklarını zannederler (Algül, 2007:47).

Gelibolulu Ağazâde Mehmed Dede (ö. 1652-53), Mesnevî'nin beşinci beytini şöyle şerh etmiştir: Ney gibi derûnu kin ve nefretten uzaklaşmış Hakk'ın nefesiyle dolu olan mürşid, insanları irşât etmek için firkat mertebesine gelip kendini gösterdiğinde, cemiyette ağlamaya başlamış ve sülûkun hallerini beyan etmiştir. Kötü hâllilerle ve iyi hâllilerle çift olup sohbet etmiş, Hak yolunda bir âşık-ı sâdik ve yâr-ı muvâfık talep etmiştir. Zira mürşid-i kâmil, cevher talebinden uzak değildir. Nitekim şöyle denir: Her tabiat yetenekli değildir ve her kâbil, tâlip değildir ve her tâlip sabırlı değildir ve her sâbir tek değildir. Bu sebepten Şems-i Tebrizî şöyle buyurmuştur, “*Altı sene âlemi seyrettim, bir kâbil ve müstaid talep ettim ki muhabbetullah yolunda bana yoldaş ola içimdeki sırlar onda zuhûr ede, bulamadım.*” (Duru, 2003:164).

Cevrî İbrahim Çelebî (ö. 1654), manzum Hall-i Tahkîkât'ta, Mevlânâ'nın feryâdının sebebinin ayrılıktan kaynaklandığını dile getirmiştir:

Asl ü vaslımdan ayırdı rûzigâr

Etdi mehcûr u garîb dil-fikâr

Dolayısıyla vatan-ı aslisini özleyen âşığın gönlü devamlı olarak o taraftan sözler söylemekte ve orayı aramaktadır (Cevrî, 7a).

Derviş Muhammed Şifâyî Efendi (ö.1673) beşinci beyitte, “*Ben her cemiyette ağladım, yani va’z ve zikr meclislerinde, irşad makamlarında bed-hâllerin ve hoş-hâllerin çifti oldum*” ifadesiyle Mevlânâ’nın, kendi hâlini beyan ettiğini düşünmektedir. Bed-hâller âsîler ve hoş-hâller sâlihlerdir. Mevlânâ, “*Cümleyi Hak yoluna davet ettim*” buyurmaktadır. Beyitteki bed-hâl takdimi merhamettendir dolayısıyla hiç kimse kötü hâli sebebiyle üzülmemelidir (Özdemir, 2016:87).

17. yüzyıl şârihlerinden Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661), beşinci beyti, “*Ben her cemiyette nâlân oldum, aşk mumuna pervâne gibi yanıcı ve güzel sözler söyleyen bülbül gibi özlem derdini avâm ve havâs demeden söyledim; kötü hâl ve iyi hâl sahiplerinin sohbetinde onlara çift ve yakın oldum*” şeklinde nesre çevirmiştir. Şârih, bu beytin hakikat yolunun yolcusu olan mürşitlerin ve tarikat pîrlerinin iyi kötü demeden herkesle sohbet arkadaşı olduklarını veyahut İlahî neyistândan uzak olan insan ruhunun, madde âlemindeki bedenle bir olduğundan, hayvanî vasıflar ve Rabbanî ahlâk ile karışık olduğuna işaret ettiğini düşünmektedir. Bed-hâlândan nükte, ruhların aslî vatanından ve hakikat kaynağından uzak olduğu; kötü hâl ile vuslat gününü talep edip iyi hâl sahibi olup vuslat ise ayrılıktan sonra itibar olduğuna göre Mevlânâ öncelikle kötü hâli tercih etmiştir. İnsan ruhu, Rabbanî güzellikler ile muttasıf iken beden kafesine, maddeye hapsedi. Dolayısıyla ilâhî nefese mazhar olan insan; âlemdaki seyrinde Rab’dan uzaklaştıkça bed-hâl olmakta lâkin yaradılıştaki ruhânî işaretle hoş-hâle dönmektedir (Sarı Abdullah, 94-96).

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725), beşinci beyti altıncı beyte bağlayarak şerh etmiştir. Bursevî’ye göre insanî sır, nice düğümlü yollardan aşağıya inerken iyi ve kötü hâle yakın olmuş, birçok kötü ve hoş-hâl ile sohbet etmiştir. Onun inlemesinin hakikati, yükseliş ve asla dönüş hâline göredir. Kötü hâl, hevâ ve şehvet; hoş hâl, zühd ve takva anlamındadır ki, beyitte kötü hâl ile zulmânî ve karanlık perdeler olan belirişler; hoş hâl ile nurânî ve aydınlık perdeler olan tecelliler kastedilmiştir. Hevâ ve şehvetin, zühd ve takva üzerine takdim edilmesi, zulmânî perdelerin nurânî perdelerden önce gelmesi sebebiyledir. Muhtelif perdelerin kötü ve iyi olarak isimlendirilmesinin sebebi şudur; cismânî belirişlerin kötü hâl olması, kesâfet ve karanlığı; ruhânî belirişlerin hoş hâl olması, nurâniyet ve letâfet sebebiyledir. Zulmet ve nur olmaları bakımından hevâ ve şehvet ile zühd ve takva insanın kendi sıfatıdır (Bursevî, 2012:38).

Murad Molla (ö. 1848) beyitteki bed-hâlden murâdın âşıklara nispeten zâhidler olduğu, hoş-hâlden murâdın da âşıklar ve ârifler olduğu kanaatindedir. Zira aşk, Allah katında zühtten daha âlâdır. Nitekim Peygamber bu hususa dâir şöyle buyurmuştur: “Hakk’ın cezvelerinden (bir) cezbe ameller içinde en ağır amellerdendir.” (Öksüz, 2008:107).

Avni Konuk'a (ö. 1938) göre kötü hallilerden murâd, Hak'tan ve hâllerinin sonundan gâfil olan nefsânî ve cismânî kimselerdir. İyi hallilerden murâd ise Hak'tan haberdâr ve hallerinin sonunu idrâk eden kimselerdir. İnsan-ı kâmil, Hakk'ın bütün sıfat ve isimlerini bünyesinde topladığından bütün gâfil, câhil ve beşerin tüm fertlerinin fitrî kabiliyetlerine göre onlarla sohbet edip üslub-ı hakîmâne ile onları terbiye eder. Mevlânâ'nın beyitte öncelikle kötü hallileri zikretmesi, "*İnsan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.*" (Asr, 103/2-3) mucibince, cisim âlemine gelen her insan öncelikle gaflet içinde olduğundan hüsrân ve ziyan içindedir. Sonrasında ezeli hidâyete sahip olanlar, peygamberin ve onun vârisleri olan kâmillerin davet ve nasihatlerini kabul edip iyi haller tahsil ederek hüsrânda bulunan zümreden ayrılırlar. İnsan-ı kâmil, birbirlerine zıt duygulu kimselerin meclisinde söz söylediği gibi, ney dahi, bir mûsikî aleti olmasıyla hem fenâ ve ahlaksız kimselerin hem de Hak âşıklarının meclisinde dile gelir ve her iki tarafın da hislerini şiddetlendirir. İnsan-ı kâmil de Hakk'a davet ettikçe ezeli şikâyet sahiplerinin inkârı şiddetlenir ve ezeli hidâyete sahiplerinin Hakk'a olan aşk ve arzuları kuvvet bulur. Mevlânâ, Fîhi mâ Fîh'te "Allah, enbiyâ ve evliyâyı, büyük ve berrak sular gibi göndermiştir. Küçük ve boyalı sular, onların içine akıp onlara dâhil olunca kendi bulanıklıklarından kurtulurlar. Kendilerini de bu tarz saf görünce, ben daima böyle saf idim diyerek önceki hallerini hatırlarlar. Kendilerindeki bulanıklıkların geçici olduğunu anlarlar. Evliyâ ve enbiyâ ona önceki hâli hatırlatır, yoksa onun cevherine yeni bir şey koymazlar. Bulanık sulardan bazıları, saf ve cesâmetli suyu tanır ve "Ben ondanım, o bendendir" der. Bazıları da büyük ve saf suyu tanımaz, o suya karışmamak için bulanıklığa iltica eder (Konuk, 2011:77).

Abidin Paşa (ö. 1906) Mesnevî şerhinde beşinci beyti dördüncü beyte bağlayarak Mevlânâ'nın, "*Ayrılıklardan sinesi parça parça olmuş bir âşık isterim ki hasrete dâir hâlîmi beyan edebileyim*" buyurduğunu hatırlatmıştır. Hazret-i Pir, beşinci beyitte "Ben yalnız ârif-i billah olanlara söz söylerim zannedilmesin, diğer insanları terk etmem, kendimden uzaklaştırmam. Hayır, ben herkesi severim. Fakat ârif ve âşık olanlara gayet ince hâllerden ve ruhânî şeylerden haber veririm. İnsan, merhamet ve muhabbete değer, saâdete kabiliyeti olan yüce bir mahluktur. Bu sebeple ben tüm insanlara mânen arkadaş olur, bir hayra vesile olur ümidiyle herkesin kabiliyetine göre hakikatleri izâh ederim" demektedir (Abidin Paşa, 2007: 19).

Mesnevî'nin son dönemlerde yazılmış ve okuru bol olan şârihlerinden Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), beşinci beyit şerhinde, Mevlânâ'nın "*Hayırlı bir iş için dünya hapishanesinde kaldım. Yoksa zindan nerede ben nerede, kimin malını çalmışım?*" gazelinden hareketle, zevât-ı kirâmın ezeli makamdan ayrılarak hâk-i süflîye getirildiğini, tadrîcen terakkî ederek fenâ ve bekâ mertebelerine vâsıl olup halkı irşâda başladıklarını beyan etmektedir. Zevât-ı kirâm, düşmüşleri kaldırmak, gaflette olanları uyandırmak, nefis ve hevâ esirlerini kurtarmakla mükelleftir. Dolayısıyla sâlihlerle ve fâsıklarla görüşürler; hatta fisk u fücür erbabıyla daha

çok meşgul olmak isterler. Mevlânâ, bed-hâlânı takdim etmiştir, çünkü fâsıklar daha çok ikâza muhtaçtır. Peygamber de müşriklerin meclislerine gider, onlarla görüşür ve onları imâna davet ederdi. Kemâl sahiplerinin bed-hâl ve hoş-hâl sahipleriyle görüşmesi, her birini Allah'ın esmâ ve sıfatından birinin mazharı olarak görmelerindendir. Dünya, zıtlıklar âlemidir. Bu sebeple dünyada küfrün de imânın da fiskın da salâhın da bulunması zaruridir, her şey zıddı ile anlaşılır. Hatta evliyaullahın ara ara fâsıklar arasında bulunması onları Allah'ın azabından korumak içindir. Buna işaretten Allah, Kur'an'da "*Halbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.*" (Enfal, 8/33) buyurmuştur (Tahirü'l-Mevlevî, 57).

Ahmet Ateş (ö. 1966) "Mesnevî'nin On Sekiz Beytinin Mânâsı" başlıklı çalışmasında Mesnevî şerhlerinin bir kısmını zikrederek bu şârihlerin umumiyetle Mevlânâ'yı değil, kendi fikirlerini izah ettikleri iddiasında bulunur (Ateş, 2010: 38). Ateş, Mesnevî şerhlerinin hemen tamamını yetersizlikle suçlamış hatta Mesnevî'yi izah değil bilakis anlaşılmasız hâle getirdikleri kanaatinde bulunmuştur. Hatta müellif, Reynold Alleyne Nicholson'u (ö. 1945) Mesnevî tercüme ve şerhinde, Mevlevîler arasında çok yaygın bir ananeye göre isabetsiz bir şerh olan Ankaralı İsmail Dede'nin eserine çok fazla kıymet verdiği ve onu kendi şerhine esas teşkil etmesi gerekçesiyle de eleştirmiştir (Ateş, 2010:42). Ateş'e göre Mesnevî'yi anlamak için kalbî fikir ve düşüncelerden ayrılıp onun feryâdına kulak verilmelidir. Bunun için de şunlar yapılmalıdır;

- Başı ve sonu belli olan on sekiz beyti harflere kelimelere ayırmadan bir bütün olarak görmek
- Bu bütünü teşkil eden parçaları, fikirleri ayırmak
- Fikirleri ifade etmek üzere kullanılmış unsurları ayırmak
- Bunları Mevlânâ'nın hayatı ve çevresi içine yerleştirmeye çalışmak

Ateş'in Mesnevî'yi anlamak için kurduğu bu kompozisyon, onun eleştirdiği ve yetersiz gördüğü şerhlerin ana iskeletini teşkil etmektedir. Kendinden önce yazılan şerhleri ikmâl eden, kendinden sonraki şerhlere de kaynaklık teşkil eden Ankaravî'nin şerhi, Ateş'in iddia ettiği gibi Mevlevîler arasında da isabetsiz bir şerh değildir. Zîra Ankaravî şerhi isabetsiz bir şerh olsaydı, şârih ölümünden sonra Hazret-i Şârih unvanını alamayacağı gibi başta son dönem şârihlerinden Ahmet Avni Konuk (ö. 1938) ve Tahirü'l-Mevlevî (ö. 1951) olmak üzere diğer şerhlerin de ana kaynağı olamazdı. Ankaravî'den sonra yazılan neredeyse bütün şerhler Mesnevî'nin kendilerince müşkül gördükleri beyitlerinin şerhinde Ankaravî'ye mürâcaat etmişler ve büyük bir saygı ifadesiyle de Hazret-i Şârih'i hayırla yâd etmişlerdir.

Ankaravî sadece Mevlevî çevresinde takdir edilmemiştir; aynı zamanda son dönemde yapılan akademik çalışmalar Ankaravî'nin hem kendi çağının hem de günümüzün akademik titizliğinin çok üstünde bir müellif, münekkit olduğunu ortaya koymuştur (Yalap, 2023).

Ankaravî'ye yönelik tüm olumsuz eleştirilerin, Mevlânâ, felsefe ve tasavvuf muarızlarından geldiği görülmektedir. Bu eleştiriler arasında önde gelen konular, varlığı şüpheli görülen yedinci cildin şerh edilmesi ve şerhin dayanağı olarak görülen eserlerin felsefî ve içtimaî mahiyetidir. Söz konusu mahiyetin arka planında İbn-i Arabî'nin (öl. 1240) olduğunu görmek zorundayız. Nitekim İbn-i Arabî'nin el-Fütûhât'ı, Ankaravî şerhinde faydalanılan kırktan fazla eser arasında ilk sırada yer almaktadır (Ceyhan, 2005: 16). Dinî ve ilmî muhitlerde şiddetli tartışmalara konu olmuş İbn-i Arabî ve felsefesinin, en itibarlı şerhler arasında kabul edilen Ankaravî şerhindeki tesiri eserin kaleme alındığı yıllardan bugüne tartışılmaktadır. Ancak bu durumun, şerhin derinliğini ve yetkinliğini etkileyecek seviyeye varması mümkün görünmemektedir.

Bütün şerhler vesilesiyle de anlaşılmaktadır ki, Mevlânâ tüm vadileri sulayan bitmek tükenmek bilmeyen bir tatlı su kaynağıdır. Mevlânâ ve Mesnevî hem filolojik, hem sosyal ve psikolojik, hem tarihî, coğrafî, hem felsefî hem de hikmet ve irfânî boyutuyla kendisini okuyan her türden zihinde bambaşka fikirler ve hayaller oluşmasına vesile olmaktadır. Bu yönüyle de Mevlânâ ve Mesnevî tarihte hiçbir müellife ve eserine nasip olmayacak bahtiyarlığı yaşamaktadır.

Ateş, Mesnevî şerhlerine yönelik umumî olumsuz nazarıyla Mesnevî'nin beşinci beytini de şöyle mânâlandırmıştır: Neyin her cemiyette inlemesi, her türlü insanlarla düşüp kalkması Mevlânâ'nın hayatıyla izah edilmelidir. O, her sınıftan insanla düşüp kalkıyordu, bunlar Mevlânâ'dan istifa ediyor ancak onu dinlemiyorlardı. Mevlânâ'nın etrafındaki fena yaradılışlı müritler, onun gibi İlahî aşkın câzibesine kapılmıyorlardı. Mevlânâ da onların feryâtları arasındaki sırrına kulak vermemelerinden, aşkı anlamamalarından şikâyet ediyor (Ateş, 2010: 49).

Sonuç

Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti Fâtihu'l-ebiyât olarak adlandırılmış ve on sekiz beyte hem Mevlevî gelenekte hem de Mevlevîlik dışında özel bir anlam yüklenmiştir. Bu özel değerlendirmede ilk on sekiz beyti Mevlânâ'nın bizatihi kendisinin yazması etkili olmuşa benziyor. Mesnevî şârihleri de on sekiz beyti etraflıca incelemeye ve Mevlânâ'nın kendisinin yazdığı beyitlerde, aslında ne anlatmak istediğini kendilerince çözmeye çalışmış ve Mevlânâ muhiplerine de bunu izah etmişlerdir. Şerhlerin genel yazım amacını, Mesnevî gibi bir eserin kolaylıkla anlaşılacağı fikri oluşturmaktadır. Bu çalışmada önemli olduğu düşünülen Mesnevî şârihlerinin beşinci beyti nasıl şerh ettiği genel çerçevede ortaya konulmaya çalışıldı.

Ahmet Hâşim, Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar adlı yazısının son paragrafında hâlis şiiri, "...şiir resullerin sözü gibi çeşitli yorumlara elverişli bir anlam genişliği taşımalı; bir şiirin mânâsı başka bir mânâ olmaya müsait oldukça her okuyan ona kendi hayatının mânâsını izâfe eder ve bu suretle şiir, şâirle insanlar arasında müşterek bir duygu dili olmak aşamasına erişebilir. En zengin, en derin ve en etkileyici şiir, herkesin istediği tarzda anlayacağı ve sınırsız hisleri içine alacak bir genişliği olandır..." (Ahmet Hâşim, 1999:69) şeklinde tanımlamıştır.

Hâşim'in bu değerlendirmesine uygun olan şiirlerin başında Mesnevî gelmektedir. Yazıldığı günden bugüne kadar herkesin farklı anlamlar verdiği Mesnevî, herkesin değişik ve istediği tarzda anlayacağı ve sınırsız hisleri içine alabilecek kadar geniş, en zengin, en derin ve en etkileyici şiirlerdendir.

Beşinci beyitte Mevlânâ, beden kafesine ve madde dünyasına hapsolmuş bir ruh olarak feryâd etmektedir. Dördüncü beyitte bu durumu açık ve net bir tarzda "aslından uzak düşen kişi, vuslat zamanını arar" ifadesiyle söylemiştir. Dolayısıyla kendini dünyâ-yı dün içinde arayan âdem için bu sürecin acı ile geçeceği bilinmelidir. İnsanın kendini arayış sürecinde elbette yol arkadaşları olacaktır. Mevlânâ'nın "her cemiyette" dediği yer, kendi gibi arayış içinde olan insanlarla birlikte olduğu yerdir.

İnsanların bir kısmı, İlâhî bilinç ile kendilerini tanıma yolunda ilerlerken hoş-hâl sahibi kimse sıfatına layıkken kimileri de kendilerinden uzaklaştıkça uzaklaşmakta ve bed-hâl sahibi kimselerden olmaktadır. Ancak Mevlânâ felsefesine göre bed-hâl sahibi kimseler de dâhil hiç kimse ayıplanmamalıdır. Çünkü ilahi nefesle vücut bulmuş, sonsuzluk iklimine bakan ve her an vatan-ı aslîsini hatırlayıp özleyen insanın yapıp ettiklerini ayıplamamak gerekir.

Her şeyin karmakarışık olduğu günümüz dünyasında, hakîkî mürşid-i kâmilin kendini tanıma yolunda cüst ü cû eden kimse olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla şârihlerin mürşid-i kâmilden anladıkları kendi dönemine göre Cenâb-ı Mevlânâ iken bu makalenin yazarı için mürşid-i kâmil, dünya tarihi boyunca kendinden bu kadar uzaklaşmamış olan insandır.

Kaynakça

Abdülmecid Sivâsî (Tarihsiz). Şerh-i Cezire-i Mesnevî. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nr. 196 <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00196.pdf> (Erişim Tarihi: 03/11/2024)

Abidin Paşa (2007). Mesnevî Şerhi Cilt 1. İstanbul: İz Yayıncılık.

Ahmet Haşim (1999). Bütün Şiirleri. (haz. Enginün, İ; Kerman, Z.) İstanbul: Dergâh Yayınları.

Algül, A. (2007). Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Eseri (1-100. varak) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum.

Ateş, A. (2010). Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Mânâsı. 60 Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı. s.37-50. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Cevrî İbrahim (Tarihsiz). Hall-i Tahkîkât. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Demirbaş Numarası: HCE_Osm_00482.

- Ceyhan, S. (2005). "İsmail Ankaravî ve Mesnevi Şerhi." Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa.
- Dağlar, A. (2009). Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kayseri.
- Derviş Muhammed Şifâyî (2016). Eş-şerhu'l-kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. (haz. Mehmed Özdemir). Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Duru, N. F. (2003). Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytini Şerhi, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, , cilt: IV, sayı: 11, s. 151-175.
- İsmail Hakkı Bursevî (2012). Ruh'ul-Mesnevî. (Hz. Suat Ak). Büyüyenay Yayınları: İstanbul.
- Konuk, A. A. (2011). Mesnevi-i Şerif Şerhi, (hzl.: S. Eraydın-M. Tahralı), C. 1. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meali). (1985). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Öksüz, Z. (2008). Hülâstü's-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinin 1-107 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Sarı Abdullah, E. (tarih yok). Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/39297034-0bdf-4cff-b5c1-a66677eac2dc> (Erişim Tarihi: 03/11/2024)
- Tahirü'l-Mevlevî (Tarihsiz). Şerh-i Mesnevî Cilt 1. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Tanyıldız, A. (2010). İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri.
- Yalap, H. (2023). İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî ve Şerh-i Mesnevî, Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. (Ed. Avşar, Z., Özdemir, M., & Uçar, A.) S. 206-228. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.